

Hooglandse Nieuwe

informatieblad voor alle geïnteresseerden
rondom de Hooglandse Vieringen van de
Ekklesia Leiden

zeventiende jaargang, nr. 6
december 2021
€2 (gratis voor leden)

Kerst 2005 - 2021

Rapenburg 100
2311 GA Leiden
071-5134 558

info@ekkesialeiden.nl
www.ekkesialeiden.nl
www.rapenburg100.nl

Hooglandse Nieuwe is het blad voor alle geïnteresseerden rondom de Hooglandse Vieringen van de Ekklesia Leiden. Het verschijnt viermaal per jaar (maart, juni, september, december)

Redactie Arie de Kluijver, Jasper Radder, Wim Schouten, Jan Slotboom, Myranda Wilbrink, Paulien van Yperen

Opmaak Jan Slotboom

Drukwerk Sylvia van Hoven

Downloaden

www.ekkesialeiden.nl/hooglandse-nieuwe-online

Postabonnement vanaf 2022: 20 euro per jaar

Nieuwe abonnees opgeven bij het secretariaat:

info@ekkesialeiden.nl, en betalen d.m.v. de qr-code in de Nieuwsbrief van maart 2022

Volgend nummer over: 'Nieuw begin'

Kopij voor het nummer van 20 maart uiterlijk op zondag 6 maart naar: hn@ekkesialeiden.nl

PASTORES

- *Christiane van den Berg-Seiffert*, participantenpastor, christiane.vandenbergh@ekkesialeiden.nl
06-21515589 (ma, di, do)
- *Rob van Waarde*, studentenpastor (PKN)
06-4193 5997, rob@rapenburg100.nl
- *Claudia Sarti*, lifecoach, claudia@rapenburg100.nl

VERENIGING Ekklesia Leiden

Zie: www.ekkesialeiden.nl

Dagelijks bestuur:

- vacant, voorzitter@ekkesialeiden.nl
- *Sytske Visscher*, secretaris@ekkesialeiden.nl
- *Chris Gerritsen*, penningmeester@ekkesialeiden.nl

REKENINGNUMMERS

Vereniging Ekklesia Leiden: NL66 INGB 0004 8198 29

- voor alle vrijwillige bijdragen

- voor lidmaatschap: € 25 (studenten € 12,50) per jaar

Stichting rk Vrienden van het Leidse Studenten

Pastoraat: NL52 INGB 0000 6152 28

Stichting Diaconaal Fonds Hulpverlening LSE:

NL42 INGB 0003 3133 66 voor alle diaconale giften

◀ bijdrage december
Ekklesia Leiden

In dit nummer over

Kerst 2005-2021

3 **Belangrijke mededeling: de HN gaat digitaal** Redactioneel

Wim Schouten

4 **Kerstgemeenschap (2011)**

Christiane Berkvens-Stevelinck

6 **'Komt allen tezamen' - waarom, waartoe? (2010)**

Karin van den Broeke

7 **Genodigd tot verwondering (2015)**

Huib Godding

8 **De Ekklesia als rituele gemeenschap (2007)**

Henk van Breukelen

9 **De opstandige engel (2014)**

Gabriël

10 **Het Goddelijk bewustzijn van sterren en spinnen (2019)**

Margot Brouwer

12 **Geloof en verzoening (2016)**

Piet Terhal

13 **Het lied van ... (2006)**

Monique Verbout

14 **Het botanisch evangelie (2018)**

Monique van der Gaag

... en verder

15 **Hooglandse Vieringen**

Cor van Bree

Ekklesia-nieuws

16 - De liturgische schikkingen

- Abrahamcyclus: op YouTube

Actief en informatief

17 - Taalles op Rapenburg 100, Lucie Pufkus

18 - Het Kunstadventkerstproject /Kindernevendienst

19 **Feddema actueel (2018):** Decemberfeesten

Bericht van de redactie: HN digitaal

20 **Het favoriete gedicht van ...**

Rob van den Boom

Belangrijke mededeling: de HN gaat digitaal

Dit is het laatste nummer van de Hooglandse Nieuwe dat in de kerk op papier wordt verspreid. Wilt u de HN ook in 2022 op papier blijven lezen, neem dan een postabonnement. U ontvangt dan de HN viermaal per jaar per post. Uiteraard kunt u de HN ook digitaal blijven lezen via de website van de Ekklesia.

Postabonnement

Opgeven met naam en adres bij: info@ekkesialeiden.nl

Kosten: € 20 per jaar te voldoen bij vooruitbetaling.

In de Nieuwsbrief van maart 2022 komt een **qr-code** te staan voor de betaling van het jaarabonnement.

Wie al een postabonnement heeft, hoeft zich niet opnieuw op te geven. Wel graag € 20 vooruitbetalen d.m.v. de qr-code in de Nieuwsbrief van maart, of op: NL66 INGB 0004 8198 29 t.n.v. Ekklesia Leiden o.v.v. jaarabonnement 2022 HN.

Zie ook pagina 19

Wim Schouten

Huub Oosterhuis raadt het ons af. Maar toch willen we deze keer staren naar wat vroeger was. Dit is namelijk het laatste nummer van de Hooglandse Nieuwe in wat we vanaf nu oude stijl kunnen noemen. De HN bestaat inmiddels zeventien jaar. En dit is de 98ste keer dat ik er een redactioneel voor mag schrijven. Het blad is inmiddels een Gouden Oude, maar tevens een papieren tijger geworden. Nieuws uit de Ekklesia bereikt de leden sneller en efficiënter via nieuwsbrieven en de website. Daar is dit blad niet meer voor nodig. Wat blijft, is het belang van een platform om inzichten, gedachten en meningen met elkaar uit te wisselen. En dan niet op de vluchtige manier van de kortademige social media, maar via weloverwogen bijdragen. Dat platform willen we blijven bieden. Dat doen we door u viermaal per jaar te vragen om te reflecteren op een thema. U kunt dat doen in de vorm van een artikel, een gedicht, een tekening, schilderij, foto, of wat u ook maar kunt verzinnen. De digitaal te verspreiden Hooglands Nieuwste wordt daarmee gevuld. Het mededelingenaspect gaat er dus af, en het element van uitwisseling van inzichten, meningen, gevoelens en gedachten wordt belangrijker.

We gaan dus iets nieuws beginnen.

Maar dat doen we niet zonder in dit nummer nog éénmaal uitgebreid stil te

Kerst 2005 - 2021

staan bij het verleden. We doen op tamelijk willekeurige wijze een greep uit de thematische bijdragen in de kerstnummers van zeventien jaar Hooglandse Nieuwe. Dat doet geen recht aan al het moois dat in de loop der jaren in dit blad aan bijdragen is verschenen. Maar de beperkte selectie van bijdragen waarmee we afscheid nemen van onze oude formule is voldoende om duidelijk te maken hoeveel wijsheid en talent er in en om onze Ekklesia beschikbaar is.

Zonder al te nostalgisch te willen worden, laten we u in dit kerstnummer net als in 2006 dromen en verlangen met Monique Verbout. We lezen wat een van onze founding fathers, Henk van Breukelen, in 2007 schreef over de rol die rituelen in onze samenkomsten spelen. En over hoe die tot stand gekomen zijn. Om weer te weten waartoe we bestaan, in deze tijd zeer actueel, komen we aan de hand van een bijdrage van Karin van der Broeke uit 2010 tezamen. En de drie lege stoelen die ons nu tijdens onze bijeenkomsten scheiden, doen ons verlangen naar 2011 toen Christiane Berkvens schreef over het warme nestgevoel van de kerstnachtdienst in een tjokvolle kerk. En net als in 2014 vernemen we via René Fraters hoe de engel Gabriel ervan baalt dat zijn boodschappen steeds weer misbruikt worden door lieden die ermee aan de haal gaan. Vervolgens kunnen we er kennis van nemen hoe in 2015 Huib Godding ons uitlegde dat verwondering niet alleen een zaak van het hoofd, maar vooral ook van het hart

is. En sinds in 2016 Piet Terhal schreef over geloof en verzoening, heeft de voortschrijdende geschiedenis weer volop nieuwe verschrikkingen opgeleverd. Die vormen een uitdaging en een aansporing om over onze schaduwen heen te stappen en ons eerder te laten verbinden dan te laten scheiden door waar we in geloven. De oneigenlijke tegenstelling tussen hoofd en hart, tussen wetenschap en geloof, zorgt ook in deze tijd voor meer verdeeldheid dan we kunnen en mogen accepteren. Daarom is ook de les die Margot Brouwers ons in 2019 leerde over het sterrenstof waaruit we allemaal zijn gemaakt en waar alles en iedereen naar terugkeert zo belangrijk. En natuurlijk de hoop die onze Hooglandse bloemiste ons in 2018 gaf in haar bijdrage over het nieuwe leven dat, wachtend op het voorjaar, sluimert onder het dode gebladerte. Laat er dus maar snel een nieuwe lente komen, waarin een opnieuw verbonden gemeenschap van mensen van goede wil nieuwe manieren vindt om samen te blijven geloven in en werken aan een wereld van gerechtigheid en vrede. Laten we met elkaar op zoek gaan naar een nieuw begin, naar nieuwe bronnen van verbinding, hoop en vooruitgang. Daarbij is geen ander thema zo passend voor het eerste nummer van de Hooglandse Nieuwe 2.0 dan “Een Nieuw Begin”. De redactie ziet vol van verwachting uit naar uw bijdragen.

Kerstnachtviering 1998 vanuit de Hooglandse kerk, uitgezonden door de IKON

Kerstgemeenschap

Christiane Berkvens-Stevelinck (1946 - 2017) was van 1991 tot 2015 studentenpredikant en vanaf 1995 tevens academiëpredikant in Leiden. Zij schreef dit artikel voor het kerstnummer van 2011 dat als thema had: *Gemeenschap*.

Ze komen soms van ver, en in ieder geval met velen. Op kerstavond stromen honderden mensen naar de Hooglandse kerk om de kerstnacht dienst van de LSE bij te wonen. In de Pieterskerk is het al niet anders: daar organiseert het Bijzonder Kerkenwerk Leiden niet minder dan drie kerstavonddiensten. Zij zijn altijd vol. En ook in andere kerken, zoals in Bethlehem (zie de foto op de volgende pagina), vinden kerkgangers amper nog een plaatsje. Sommige pastores (en gelovigen) hebben daar moeite mee. In Brabant plaatste een pastoor een tijdje geleden een groot bord voor de kerk, waarop stond: *ook als het geen kerst is, bent u welkom*. De knarsende toon kan niemand ontgaan.

Wat zoeken de bezoekers van kerstnacht diensten die voor de rest nooit zondag naar de kerk gaan? Nostalgie, een gevoel van welbehagen, het idee deel te maken van een gemeenschap waar een van de belangrijkste feesten van onze cultuur wordt gevierd? Kortom: wat betekent deze kerstgemeenschap die je soms het gevoel geeft gast in eigen huis te zijn?

Ik kan niet voldoende benadrukken dat de kerstgemeenschap een authentieke gemeenschap is. Hoe moeilijk we het ook vinden om vanuit de verte amper het altaar te kunnen zien. Het succes van de kerstnacht dienst is een eigenaardig uitvloeisel van het huwelijk tussen de secularisatie en een onverwoestbare religiositeit. Je beschouwt jezelf niet meer als lid van een geloofsgemeenschap, maar het idee om het kerstfeest te laten bestaan uit kalkoen, cadeaus en kerstcircuit

gaat je te ver. Wat je daarin mist, kom je in de kerk op kerstavond halen. En dat is precies de reden waarom wij met veel zorg de kerstdiensten vorm moeten geven.

Deze ontwikkeling is te danken (ik zeg met opzet te danken) aan een opmerkelijk fenomeen. Het begrip gemeenschap is van betekenis veranderd. Van de vertrouwde kerkelijke gemeenschap die in de hoogtijdagen van de verzuiling onontkoombaar was, is niet veel meer over. Daar in de plaats zijn andere vormen van gemeenschappen ontstaan. Mensen vieren voortaan de belangrijkste momenten van hun leven in de kleine groep van nauwe familieleden en verwanten waarmee lief en leed wordt gedeeld: de *familiaire gemeenschap*. Die schuift aan bij geboorten, levensverbindingen en uitvaarten, de belangrijkste *rites de passage*, overgangsruten. Daarnaast hebben mensen behoefte aan eenmalige, groots opgezette ceremonieën, waarvoor alles uit de kast is gehaald. *Events*, echte belevenissen die men niet zo gauw zal vergeten. Dit geldt niet alleen voor dansfeesten, uitvaarten van bekende Nederlanders of grote sportieve evenementen. Ook de kerkelijke vieringen volgen deze trend. Dat is wat men noemt de *Liquid Church*, in het Nederlands ongelukkig vertaald als *kerk als water*. De Engelse term zegt veel meer. Pete Ward wijdde er een boek aan, in 2003 in het Nederlands verschenen: *Kerk als water. Pleidooi voor een vloeibare manier van kerk-zijn*. Kok 2003. *Liquid Church* is een uitvloeisel van het begrip *Liquid Modernity*, zoals beschreven door Zygmunt Bauman in zijn ge-

Kerstviering te Bethlehem

lijksnamige boek uit 2000. De hedendaagse maatschappij is haar traditionele bakens kwijt. Individualisering en globalisering hebben de wereld veranderd. Wij leven niet meer in vaste hokjes maar in ruime netwerken die de vroegere hokjes overstijgen. Ook de kerken volgen deze ontwikkeling. Monolithische kolossen – de institutionele kerken – waarin alles vast staat, hebben hun tijd gehad. Mensen kijken over de kerkmuren heen. Ze verlaten het door muren omringd kerkelijk erf en zoeken hun inspiratie daarbuiten. Ze komen bij elkaar in zelfgekozen gemeenschappen, groot of klein. Deze beweging is al een goede generatie aan de gang. De oecumenische basisgemeenschappen zoals de LSE zijn daar een goed voorbeeld van.

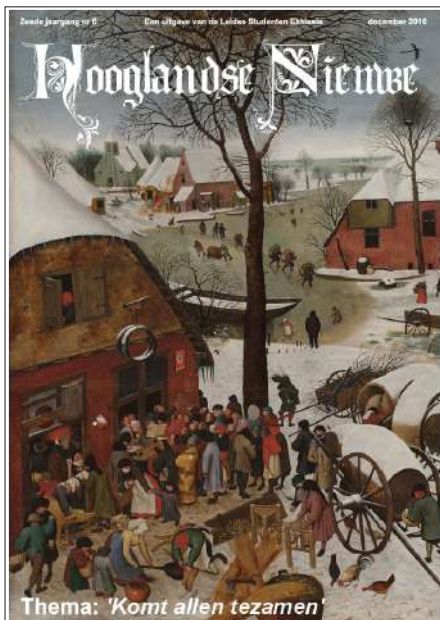
Echter, na verloop van tijd blijken ook deze zelfgekozen gemeenschappen een institutioneel karakter te krijgen, dat wordt gezien als de enige manier om continuïteit en met name sacramentaliteit te waarborgen. Het begin van het derde millennium laat een verdere ontwikkeling zien. Het institutionele wordt verlaten ten bate van een veel losser verband. Internetkerken (*Social Sunday* in Nederland bij voorbeeld) nodigen mensen interactief uit deel te nemen aan eenmalige bijeenkomsten waarin men een rechtstreekse eigen inbreng heeft. Centraal staat de eigen de beleving en de ontmoeting met andere, meestal onbekende mensen. Spiritueel netwerken zou ik het noemen. De laatste telg aan de boom van kerkvernieuwing, de *Liquid Church* nodigt mensen om actief deel te nemen aan eenmalige sterke belevingsmomenten, *events*. Binding is

daar niet bij. En inderdaad: je ziet het gebeuren. Organiseer een bijzondere dienst, een preek van de leek of een Taizé-ontmoeting en je weet niet waar je de mensen moet bergen. De aanwezigen voelen zich op dat moment, bij deze activiteit, gemeenschappelijk met elkaar verbonden. Na het evenement vloeien ze weg als water tussen de vingers, nemen de opgedane inspiratie onder hun arm mee naar huis en gaan daarmee individueel aan de slag. *Liquid church* is een instant-gemeenschap die haar betekenis juist in haar tijdelijkheid vindt. De kerk bestaat niet, de kerk gebeurt, om met Klaas Hendrikse te spreken. Gevestigde kerken hebben hun oordeel gauw klaar. Vrijblijvend bricolage, nepgemeenschap zijn nog de vriendelijkste beoordelingen die je op internet kunt lezen. Maar dat is heel kortzichtig want deze maatschappelijke ontwikkeling valt noch te ontkennen noch tegen te gaan. En bovendien zou de *Liquid Church* een goed antwoord kunnen zijn aan de behoefte van mensen van vandaag, net als het stichten van oecumenische basisgemeenschappen dat was in de jaren zeventig van de vorige eeuw.

Kerstvieringen hebben trekjes van deze twee nieuwe vormen van gemeenschap: de familiale gemeenschap (van huis uit was men gewend op kerstavond naar de kerk te gaan) en de *liquid church* (geen haar op ons hoofd die eraan denkt om ook door het jaar heen deze kerk te bezoeken). Daar kan men geringschattend over doen maar, nogmaals, dat is mijns inziens niet terecht. Voor twee redenen. Ten eerste elke persoon die bij ons te gast wil zijn, is wel-

kom. We delen toch brood en wijn om aan te geven dat er genoeg is voor allen? En ten tweede, het evangelie zelf geeft het voorbeeld. Al die mensen die op de grond kwamen zitten om Jezus de Bergrede te horen uitspreken, waren niet anders dan een *liquid synagoge* bijeengeroepen door een *flashmob*.

Ik geef toe, of het nu in Bethlehem of Leiden is, je voelt je een beetje verloren met al deze gasten. En als pastor is het niet erg plezierig om vanuit het verplaatste liturgisch centrum, de kerk in te kijken en de mensen niet meer te kunnen onderscheiden. De enige mogelijkheid om deze waardevolle gemeenschappelijke viering voluit mee te vieren is: in de liturgie duiken, vanaf de kerstliederen die voor aanvang van de dienst worden gezongen, en stap voor stap beleven wat deze nacht betekent: de terugkeer van het licht, het gloren van de vrede en vooral, een onweerstaanbare vreugde om de geboorte van het kind. Met de grote gemeenschap die we die nacht vormen, samen met onze jaarlijkse gasten.

Karin van den Broeke,
van 1997 tot 2008 studentenpredikant te Leiden,
schreef dit artikel voor het
kerstnummer van 2010.

'Komt allen tezamen' – maar waarom en waartoe?

In de dagen rond Kerst klinkt het lied op allerlei plaatsen: 'Komt allen tezamen, jubelend van vreugde.' Een lied dat niet zo snel gezongen zal worden in een Hooglandse Viering, misschien hooguit in de samenzang die voorafgaat aan de Kerstnachtdienst. Toch klinkt het als thema voor dit nummer van de Hooglandse Nieuwe. 'Komt allen tezamen.' Hoe verhoudt die oproep zich tot de samenkomsten van geloofsgemeenschappen?

In zijn boek 'Een kerk met karakter – tijd voor heroriëntatie' schrijft de emeritus hoogleraar praktische theologie Gerben Heitink over het samenkomen van geloofsgemeenschappen. In het Oude Testament is sprake van de *qahal* van JHWH. Met het Hebreeuwse woord *qahal* wordt een verzameling of een vergadering aangeduid. In de Septuaginta wordt dit woord met twee Griekse woorden vertaald: *ekklesia* en *synagoge*. Het woord *ekklesia* wordt het meest gebruikt. De woorden *ekklesia* en *synagoge* kunnen we in het Nederlands respectievelijk vertalen met wegroeping en samenkomst. Heitink benadrukt dat de verzamelde gemeente steeds gezien kan worden als grondvorm van kerkelijk handelen. Mensen weten zich geroepen om samen te komen voor een ontmoeting met elkaar en met God. Dat laatste is voor hem essentieel. De vergaderingen worden ten diepste bijeengeroepen door God. Het gaat in deze samenkomsten om meer dan alleen sociale contacten. De relaties van mensen met God en met elkaar zijn niet uiteen te leggen. De verticale dimensie in relaties kleurt de horizontale en omgekeerd.

Ook Henk de Roest – hoogleraar praktische theologie aan de PThU – spreekt in zijn boek 'Een huis voor de ziel' over samenkomen. In kerkelijke verbanden gaat het voor hem om ruimte waarin mensen werkelijk tot ontmoeting komen met elkaar en waarin het diepste wezen van de mens tot trilling gebracht wordt. De kerk als een huis voor de ziel is een ruimte waarin een mens zich kan laten omvormen door wat de a(A)nder te zeggen heeft.

Het klinkt, wanneer je die woorden zo leest, misschien wat hoogdravend. In de Leidse Studenten Ekklesia zijn we vaak wat voorzichtig voordat we het woord God in de mond nemen. Toch dragen we niet voor niets de naam 'Ekklesia'. Weggeroepen zijn we. Uit het eendimensionale bestaan. Door een stem die een droom vertolkt, van recht en vrede voor ieder op aarde. Het is een stem die ons roept wanneer alles in ons leven vast lijkt te lopen en de duisternis meer en meer neer lijkt te dalen. Het is een stem die ons roept wanneer we horen wanneer de waarde van het Eigen Volk Eerst werkelijk meer lijkt te gaan wegen dan de waarde van Barmhartigheid. Het is een stem die ons roept wanneer we iemand zien in haar pijn en verdriet. Daarvoor staat die naam 'Ekklesia'.

Wie er dan roept? Altijd weer ligt de verwarring op de loer wanneer we op die vraag antwoorden met 'God'. Geloven in een roepende God is voor velen moeilijk in overeenstemming te brengen met een wetenschappelijke kijk op het leven. Want hoe en waar is God als subject? Bijbelse vertellers hadden

geen moeite met spreken over God. Zij herkenden hoe ze in sommige situaties tot de orde geroepen werden en in andere situaties bemoedigd. Zij noemden deze kritische tegenstem God. In hun voetspoor hebben ook wij over en met God leren spreken. Het verbinden van het woord God aan bepaalde stemmen in ons bestaan is een menselijke act. Wel een act die ons vervolgens ook vormt. Voor wie het woord God heeft leren kennen, is het gemakkelijker om dat woord zelf ook te gebruiken in nieuwe situaties. En om weet te hebben van de mogelijkheid van een tegenstem in je bestaan. Wie daar eenmaal weet van heeft, kan gemakkelijker op zoek naar een tegenstem, in situaties van droefheid, van gemakzucht, van wanhoop of juist van overmoed.

'Het verbinden van het woord God aan bepaalde stemmen in ons bestaan is een menselijke act'

'Komt allen tezamen' zal er weer gezongen worden op allerlei plaatsen. Laten we hopen dat dat samenkomen ons steeds inspireert om de grenzen van ons eigen blikveld telkens wat op te rekken. Dat er in de ontmoeting met anderen een resonantieruimte ontstaat waarvan wij het gevoel hebben dat daar meer dan het gewone klinkt. Alsof wij werden geroepen door die Ander die het goede leven voor allen beoogt.

Huib Godding (1920 - 2019) werd vanwege zijn vele activiteiten in theologische werkgroepen in 2015 benoemd tot lid van verdienste. Hij schreef dit artikel voor het kerstnummer van 2015.

Genodigd tot verwondering

Het was zondag 1 november, Allerheiligen/Allerzielen. Bij 'Actie en informatie' wordt een Hooglandse Nieuwe aangeboden. Zoals te doen gebruikelijk worden we meteen uitgenodigd om mee te werken aan het komende decembernummer. Het thema zal zijn: Verwondering. Dat gehoord hebbend raakt mij bijzonder de slottekst van de viering op deze zondag waar we onze overledenen herdacht hebben:

“Dat de doden zullen leven is het meest onmogelijke dat we kunnen zeggen. Het is de grootste ongerijmdheid die je maar kunt bedenken. Maar deze ongerijmdheid is ook niet iets wat we moeten denken. Deze ongerijmdheid geloof je en die bid je. Ik bewonder de durf van deze grote woorden. En ik bewonder de rechtvaardigheid van deze woorden, deze 'gerechtigheid die solidair is met het onverzoende leed van vroegere generaties'. (Jürgen Habermas). Ik bewonder de moed van hen, die niemand los willen laten, niet eens de doden. En nog meer bewonder ik de schoonheid van een God, die tot over de grens van de dood heen het leven geborgen houdt in zijn schoot. Wij weten niet precies wat wij zeggen met deze opstandige hoop. God weet het. Dat is genoeg.”

Vertaling Christiane van den Berg-Seiffert

Das die Toten leben werden, ist das Unmöglichste, was man sagen kann. Est ist die grösste Ungereimtheit, die man sich denken kann. Aber man denkt sie ja auch nicht, man glaubt und betet sie. Ich bewundere die Kühnheit der grossen Sprache und ihre *“Gerechtigkeit, die solidarisch ist mit dem ungesühnten Leid vergangener Generationen.”* (J. Habermas). Ich bewundere den Mut der Glaubenden, die niemanden verloren geben, nicht einmal die Toten. Noch mehr bewundere Ich die Schönheit eines Gottes, der über die Schranken des Todes hinaus das Leben in seinem Schosse birgt. Wir wissen nicht genau, was wir mit dieser trotzigen Hoffnung sagen. Gott weiss es, das genügt. (uit Fulbert Steffensky, *Der Schatz im Acker. Gespräche mit der Bibel*, 2011)

Bewondering, verwondering. Het loopt als een rode draad door deze tekst, deze bekentenis, zo men wil: deze geloofsbelijdenis. En dan maar even niet blijven hangen op 'das Unmöglichste' en 'die grösste Ungereimtheit' die 'man sie nicht denkt' maar 'glaubt und betet'. De schrijver weet ook wel dat denken en geloven of bidden elkaar niet dwars mogen zitten. Maar hij heeft nu even geen andere woorden om zich over het onzegbare en wonderbaarlij-

ke uit te spreken. We beseffen ook nauwelijks wat het is, zo'n aanmatigende hoop te koesteren, zo klinkt het aan het eind van dit citaat. Maar dat geeft niet: God weet het. Dat is genoeg. Welk een vertrouwen!

Wordt hier niet, kort en zuiver, aangegeven wat geloven ten diepste is? Beter gezegd: wat vertrouwen is? En dan niet alleen met het oog op 'das die Toten leben' over de grens van het sterven heen in Gods schoot, zodat ook gerechtigheid geschiedt aan al het ooit geleden leed (citaat in een citaat van Jürgen Habermas). Maar zou het zo ook niet gelden voor alles wat we gelovig beleven en belijden op alledag en uitzingen in ons samenkomen op zondag? Het vraagt blijkbaar wel enige moed volgens Steffensky. Maar, zo vervolgt hij, verwondering en geloof, verwondering en vertrouwen steunen op “die Schönheit eines Gottes...” in wiens schoot alle leven geborgen is. Misschien kunnen we die schoonheid “zien” als bron van ons gelovig vertrouwen in leven, bidden, belijden en liturgie. Ook van ons ploeteren in theologie en Bijbelstudie.

Dat we het begrip 'verwondering' niet altijd even positief verstaan maar soms in de zin van 'bevreesd, verbluft, verbouweerd' verbaast me eigenlijk. Want zo raken we weg van het wonder dat de grondtoon is van de verwondering. Tot die verwondering weet Fulbert Steffensky zich genodigd in geloof en vertrouwen.

En wij? Het is Advent en het wordt Kerstmis: “Komt, verwondert u hier, mensen...”

Henk van Breukelen (1930 - 2018) was van 1956 tot 1993 katholiek studentenpastor in Leiden. Hij schreef dit artikel voor het kerstnummer 2007 met als thema: *Rituelen*

De Ekklesia als rituele gemeenschap

Ik kijk naar buiten. In de tuin voert een haan zijn rituele dans uit rond een kip. Eeuwenlang hetzelfde gebaar denk ik. Hij stijgt boven zichzelf uit.

September 1965. De protestantse collega's komen met een voorstel. Ze willen een gezamenlijke studentendienst op zondag. Ik begrijp dat wel. Onze diensten zijn meer in trek. Niet omdat we beter preken of een mooier geloof uitdragen. De liturgie maakt het verschil. De katholieken van de zogeheten gemengde verke-ringen zijn met geen stok naar de reformatorische diensten te krijgen. De eeuwenoude rituelen moeten aan hen voltrokken worden anders is het geen zondag. Hun partners maken zich die wereld wondersnel eigen. Wij zeggen pesterig: "alsof jullie niet eeuwenlang van huis zijn geweest." We gaan akkoord met een gezamenlijke dienst, oecumenisch van opzet. Als enige voorwaarde stellen we dat zondag na zondag de eucharistie gevierd zal worden. Geen woorddiensten sec. De gereformeerde collega Vlijm antwoordt met zijn claim: "De mens leeft niet van brood alleen," zegt hij. "Ik doe alleen mee met een eucharistie waar niet alleen het brood gedeeld wordt maar ook de beker rond gaat". Na vijf jaar worden de collega's Bouhuys en Wiersinga naar Leiden beroepen. Reeds na enkele maanden zeggen ze: "We zouden de eucharistie niet meer kunnen missen. Het maakt onze zondag."

De apostel Paulus heeft het niet zo op rituelen begrepen. Dopen laat hij liever aan anderen over schrijven hij. Hij voelt zich daartoe niet geroepen. Maar hij heeft er niets tegen dat het voor anderen veel betekent. Als je maar niet via die doop wilt uitdragen bij een bepaalde groep te horen ter onderscheiding van andere groepen: ik ben van Paulus, ik van Petrus, ik van Apollos. Wat een onzin - schrijft Paulus -, hou toch op. Alsof de een beter is dan de ander. Daarom ben ik blij dat ik zowat niemand heb gedoopt. En met de maal-

tijd is het hetzelfde laken een pak. Er zijn onder jullie van die orthodoxe broeders die niet met niet-joden willen eten omdat ze van huis uit gewend zijn alleen koosjer te eten. Ze doen niet mee met de gezamenlijke maaltijd. Ze hebben al onder elkaar gegeten. Als er nu iets tegen de geest van een liefdeemaal indruist, dan dit wel.

Dat van die doop en die maaltijd is, met alle respect, zeker niet van Jezus afkomstig. De joden kennen hun sabbatsmaaltijd met een open plaats voor de vreemdeling. De Grieken hebben hun maaltijden tijdens hun mysteriëncultussen. Hetzelfde geldt voor de Egyptenaren. De joden hebben hun rituelen waarmee ze het lezen en het uitleggen van hun boeken heiligen.

Dus hebben de eerste Jezusaanhangers dat alles, met veel respect, van al die religies overgenomen om iedereen en elke cultuur het vertrouwde gevoel te geven: het is van ons. Het werd een succesformule.

Vooral in samenhang met het ritmische zingen en dansen wordt een sfeer van verhevenheid, eenheid tussen alle mensen wereldwijd en openheid voor het onuitsprekelijke opgeroepen.

Rituelen zijn opgebouwd uit diep menselijke oerelementen. Daarom zijn ze niet van een kerk of een religie. De boeddhist staat in deze naast de christen, de islamiet de jood, de hindoe.

Water, vuur, licht en duisternis, brood en wijn, rijst, vruchten en bloemen. Kleuren van kleren. In wat hij draagt drukt een mens uit wat hij beleeft aan rouw en feest aan verwachting. De bloemen die net als de gang door het jaar uitdrukking geven aan de jaargetijden van het leven. Geboorte en lente. De dood van de tak die daar staat omdat ze drager is van nieuw nog ongekend leven. Ekklesia: je kunt niet zomaar een bos bloemen neerzetten.

En dan het zingen. Het zingen is het antwoord. De voorganger mag tastend het woord voeren, het gebaar stellen, maar het een en ander wordt pas levend in de wijze, in de toon waarop de ge-

meente het lied inzet als antwoord. Dan pas vervult de ontroering van het verhevene de ruimte. Daarom mag men nooit zo maar een liedje zingen. Het lied is zwanger van liturgie. Bouhuys was hier weg van. Berkhof daarentegen had geen antenne. Hij smaalde: "Wat jullie daar aan verheven onzin uitkramen".

Vaak spreek ik mensen, die jaren weg zijn uit Leiden. Ze komen een keer op bezoek, gaan nog eens naar de Ekklesia. Ze zeggen me: "Ik was heel ontroerd, alsof ik niet was weggeweest al die jaren. Ik herkende de liturgie. Het was hetzelfde. De oude warmte trok door mijn botten. Ik ging rijk weg."

Niet alleen de Ekklesia, maar overal ter wereld waar mensen bijeen komen om het geheim te vieren moet men erop bedacht zijn dat de rite grenzeloos grensoverschrijdend is. Het bindt het tijdelijke met het eeuwige, het bindt het vroegere met het toekomstige, het bindt culturen.

Daar waar de rite tot een dor ritueel geworden is, waar het leven uit is weggeëbd, moet men het wegdoen. Datzelfde geldt voor het lied dat we niet meer kunnen thuisbrengen. Maar gooi nooit het kind met het badwater weg.

1965: de dominees zeiden:

Wat willen jullie bewaren aan rituelen?
We zeiden: Vijf dingen.

- Dat onze zonden ons worden vergeven: het besef in het Kyrië dat de mens en de mensheid op zoek is naar zichzelf.

- Dat we met elkaar lezend in de boeken en uit het leven gegrepen ons bewust worden van een richting te gaan.

- Dat we bidden voor elkaar omdat we elkaar willen vasthouden.

- Dat we de dankzegging uitspreken en het brood breken en de beker delen.

- Dat we gezegend worden en elkaar zegenen.

En dat we gevoelig blijven voor de gang door het kerkelijk jaar in gemeenschap met de wereldkerk.

Een opstandige engel

Gabriël *

Vreemd, er zijn miljarden jaren voorbij gegaan voordat mijn aanwezigheid werd opgemerkt. Toen er nog geen leven was in het heelal, waren er dus ook geen zintuigen waarmee ik (letterlijk) kon worden waargenomen. In die zin zou je kunnen zeggen dat mijn bestaan pas iets 'vaster' begon te worden toen langzaam maar zeker de menselijke soort haar intrede deed. Maar mijn hoofdtaak was vooral mijn aanwezigheid rondom Gods Huis. Daar zong ik continue lofliederen. En ik beschermde het Paradijs. Een nogal statische functie met weinig kansen om mezelf te profileren.

Maar in de tweede eeuw v.Chr. kwam ik opeens met een klap op het Bijbelse toneel terecht. Ik mocht toen de schrijver van het boek Daniël aanzeggen dat er een Messiah, een redder, zou komen. Arme Daniël, hij viel flauw toen hij me 'zag', en ik maar wachten... Daar stond ik dan, terwijl de Goddelijke Woorden in mij brandden, kijkend naar het broze mensenkind dat daar sidderend te neer lag. Maar goed, hij kwam weer bij kennis en de boodschap werd opgeschreven. Ik merkte, dit smaakt naar meer.

En al relatief snel, in het jaar 6 v.Chr. kwam ik weer in beeld. En hoe! De Allerhoogste stuurde mij naar een jong joods boerenmeisje Mirjam (Maria) geheten. Ik moest haar zeggen dat haar eerstgeborene de Messiah bij uitstek zou zijn. Mijn eerdere woorden zouden nu

vlees krijgen. Ach Mirjam, zelden heb ik een mens gezien, zo vol van onschuld en genade. En toen ze opeens in een loflied uitbarstte, werd het mij te machtig. Een huilende aartsengel, daar werden daarboven wenkbrauwen over gefronst. Dat kan ik je verzekeren. En toen ik mij verborg tussen een aantal lagere engelen om zo aanwezig te kunnen zijn bij de geboorte-scène boven de grot, ben ik in ongenade gevallen. Ik was opeens boodschapper af. Wegens eigenzinnig gedrag niet langer inzetbaar, stond er in mijn dossier.

Pas in het jaar 610 speelde het derde en laatste bedrijf van mijn publieke optreden. Maar ik was ondertussen nogal gedesillusionerd geraakt. Werkte dat eigenlijk wel, een Goddelijke boodschap laten afdalen in dualistische mensentaal? En dan is er nog al dat gedoe met al die interpretaties van heilige teksten. Ik stond er versteld van hoe mensen de mooiste woorden konden verdraaien in boodschappen van haat. Nee, ik zag het doorgeven van Heilige Woorden niet meer zitten. De intentie was goed maar de uitwerking van dit alles... Kijk maar, Israëlieten die Kanaänieten uitroelden, Grieken die joden vervolgden, christenen die joden en andersdenkenden gingen demoniseren. En nu die ISIS-shit... De treurige lijst wordt maar langer en langer. En dit alles met Gods woord van liefde en eenheid in de bebloede handen. Abomination!

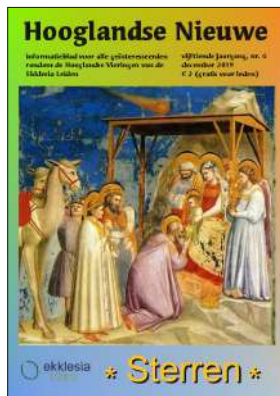
Maar hoe moest ik dit aankarten? Vroeger, ja vroeger, waren wij, engelen, en God heel close. Onafscheidelijk waren we. Vandaar onze oudste naam

Elohim (Goden). Maar in de loop der eeuwen was de Allerhoogste steeds meer verderaf komen te staan. Stond ik nog naast God toen Hij Abraham bezocht, nu kreeg ik hem nog maar hoogst zelden te 'zien'. Daarom stuurde ik hem een memo met de tekst: *"Teveel geloven op het Aardse kussen, daar slaapt de duivel tussen..."* Nu, dat heb ik geweten! Rook sloeg opeens van Gods huis af. Bliksemschichten schoten alle kanten uit. Zelfs op aarde vonden spontane vulkaan explosies plaats. Ik ben toen maar snel afgedaald naar de woestijn rondom Mekka, voordat de hel (letterlijk) losbrak. Arme Mohammed, hij beefde over zijn hele lichaam. Hij dacht dat hij gek werd. En ik maar denken: *"Daar gaan we weer..."* Nog meer ellende. Vandaar dat jullie van mij verder niets meer vernomen hebben. Ik ben verbannen. Ik zit nu in een kamertje. Op de muur staat slechts één tekst. Waar ik elke dag naar kijk. *"Niet weer een leer, oh Heer"*. Amen.

* de machtige van God

Eerder gepubliceerd in het kerstnummer van 2014.

Het Goddelijk bewustzijn van sterren en spinnen

Al zo lang als ik leef ben ik bang voor de dood. Als meisje van acht kon ik al krijgend van paniek in bed zitten, bij de gedachte om ooit dood te gaan. Mijn moeder probeerde me dan te troosten door te vertellen over de hemel. Als ik dood ging, dan zou mijn ziel naar de hemel gaan, en daar voor altijd bij God zijn. Dit was in eerste instantie een hoopvolle gedachte, maar ik herinner me dat ik er toch zo mijn twijfels over had. “Als mensen naar de hemel gaan,” vroeg ik me af, “gaan dan ook dieren naar de hemel?” Ik hield ontzettend veel van dieren, dus ik ging er vanuit dat God dat ook deed. “Maar,” bedacht ik toen, “als alle dieren naar de hemel gaan, dan gaan spinnen ook naar de hemel.” Ondanks mijn liefde voor dieren was ik ontzettend bang voor spinnen. Ik probeerde me toen voor te stellen hoe een spin eruit zou zien in de hemel: zo’n zwart, harig, langpotig gevaarte, vredig zwevend op een zacht wit wolkendek. Zo’n tegenstrijdig beeld kon mijn kleine meisjesbrein toch niet verwerken, het was gewoon te raar. Bestaat de hemel wel echt? Heb ik echt een ziel?

Beladen met al deze existentiële vragen besloot ik om na de middelbare school natuurkunde en sterrenkunde te studeren. Mijn droom om al mijn vragen over het universum beantwoord te krijgen zou eindelijk werkelijkheid worden. Ik leerde hoe 13,8 miljard jaar geleden de oerknal plaatsvond, waaruit het hele heelal ontstond als een hete massa van chaotisch waterstofgas. Ik leerde hoe uit dit eerste gas sterren ontstonden, waarin deze waterstofatomen samensmelten tot zwaardere elementen zoals helium, zuurstof, koolstof en stikstof. Ik rekende uit hoe deze sterren miljarden jaren stabiel kunnen blijven, en aan het einde van hun leven instorten onder invloed van hun eigen zwaartekracht: een supernova. Tijdens deze explosie wordt een deel van de sterrenstof, inclusief de nieuw gecreëerde elementen, weer

terug het heelal in geslingerd om weer nieuwe sterren te vormen. Uit één zo’n stofwolk is uiteindelijk ook onze zon ontstaan, en uit de zwaardere elementen de planeten die eromheen draaien, zoals ook onze aarde.

En op onze aarde zijn, in de loop van miljarden jaren, wat eerst sterrenstof was de bouwstenen voor leven geworden. Een mens bestaat bijvoorbeeld voor 99 procent uit de elementen waterstof, zuurstof, koolstof, stikstof, fosfor en calcium. Voor alle andere zoogdieren is de samenstelling niet veel anders. Voeg je aan dit rijtje ook zwavel toe, dan heb je de ingrediënten voor al het leven op de hele aarde. Alle levende wezens, van mensen tot paddenstoelen en van paardenbloemen tot spinnen, bestaan voor 99 procent uit deze zeven elementen. Concepten als ‘God’ of ‘de ziel’ zijn daarentegen ingrediënten die in dit wetenschappelijke scheppingsverhaal niet voorkomen. Qua materiële samenstelling is er geen noemenswaardig verschil tussen ons en een fruitvlieg, een varken, of een champignon.

Het komt misschien niet als een verrassing dat, in het licht van dit soort ongemakkelijke waarheden, veel natuur-

wetenschappers zich niet thuis voelen in een kerkelijke omgeving. Veel van mijn studiegenoten en docenten op de natuurkundefaculteit waren atheïst of agnost, en ik begon zelf ook hevig te twijfelen aan mijn vertrouwde wereldbeeld. Hier worstelde ik erg mee, want als ‘God’ en ‘de ziel’ niet bestaan, wat zou er dan na de dood met me gebeuren? Volgens de neurowetenschap wordt het bewustzijn gegenereerd door je lichaam, met name door de hersenen en het zenuwstelsel. Als mijn lichaam uit losse atomen uiteen valt, wat gebeurt er dan met mijn geest? De gedachte dat mijn bewustzijn helemaal zou verdwijnen was niet te bevatten, maar bezorgde me toch veel angst.

Het is in die periode van existentiële onzekerheid dat ik in aanraking kwam met de filosofie van *Baruch de Spinoza*. In het jeugdhonk van mijn kerk vond ik een boekje over zijn filosofie: ‘Spinoza uit zijn gelijkenissen en voorbeelden’ van emeritus-predikant Jan Knol. Spinoza was een Nederlandse filosoof en lenzenlijper, die leefde van 1632 tot 1677. Zijn hele leven ademt de verbinding tussen twee werelden: religie en natuurwetenschap. Hij werd geboren in de Joodse gemeenschap van Amster-

Dr. Margot Brouwer is natuur- en sterrenkundige. Zij studeerde aan de Universiteit van Amsterdam en promoveerde aan de Leidse Sterrewacht, waar ze onderzoek deed naar donkere materie, alternatieve zwaartekracht en de grote-schaalstructuur van het heelal. Momenteel werkt zij als sterrenkundig onderzoeker aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zij schreef dit artikel voor het kerstnummer van 2019.

'Maar als materie en bewustzijn twee manieren zijn om naar hetzelfde te kijken, dan heeft al het stoffelijke dus een geestelijke component.'

dam, maar eindigde als lenzenlijper voor de beroemde astronoom Christiaan Huygens en natuurkundige Gottfried Leibniz. Hij werd opgevoed met de Joodse filosofen van de middeleeuwen, maar wordt nu gezien als één van de vaders van de Verlichting. Het belangrijkste aspect van Spinoza's filosofie is dat alles deel uitmaakt van één geheel. Hij noemt dit geheel 'de substantie', maar ook wel: 'Deus sive Natura', God of de Natuur. Vandaag de dag zou je dit ook 'het universum' of 'het al' kunnen noemen: de oneindige eenheid van alles wat er bestaat.

Omdat alles één geheel is, bestaan materie en bewustzijn volgens Spinoza ook niet als twee verschillende entiteiten. Hij is het in die zin eens met de wetenschap: het bewustzijn kan niet bestaan zonder de materie, en met de dood van het lichaam gaat ook de geest teniet. Maar Spinoza's visie verschilt op een belangrijk punt met de wetenschappelijke. In de neurologie wordt bewustzijn 'gecreëerd' door de materie, en wordt daarom vaak beschouwd als ondergeschikt: een bijproduct. In de spiritualiteit daarentegen wordt het geestelijke vaak op een voetstuk geplaatst, en komt het lichamelijke juist op de tweede plaats (als het al een plaats krijgt). Maar in Spinoza's visie zijn lichaam en geest precies gelijk, en is niet de één ondergeschikt aan de ander. Hij noemt materie en bewustzijn twee 'attributen' van die ene substantie, 'God of de Natuur', twee verschillende manieren om naar hetzelfde te kijken. Als we de menselijke hersenen als voorbeeld nemen, kun je deze vanuit het materiële perspectief bekijken door de elektrische pulsen te beschrijven die door de neuronen aan elkaar worden doorgegeven. Echter, vanuit het geestelijke perspectief kun je dezelfde pulsen interpreteren als, zeg: 'de ervaring van de smaak van appeltaart'. Het één veroorzaakt niet het ander, maar het zijn twee interpretaties van hetzelfde fenomeen.

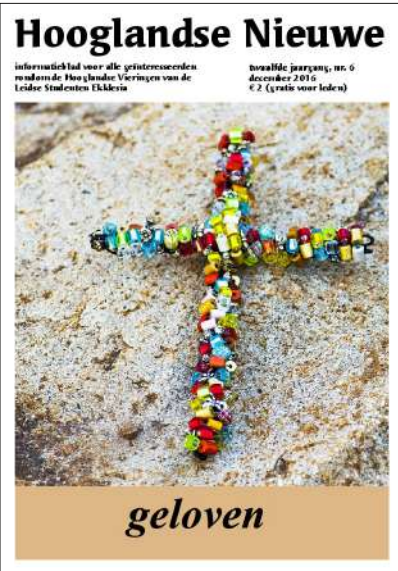
Maar als materie en bewustzijn twee manieren zijn om naar hetzelfde te kijken, dan heeft al het stoffelijke dus een geestelijke component. Zelfs dingen die we normaal gesproken niet als 'denkend' beschouwen, zoals insecten, planten en zelfs stenen. Dit lijkt op het eerste gezicht vreemd, maar als we consequent doorredeneren vanuit de ervaring van ons eigen bewustzijn, komen we eigenlijk op hetzelfde uit. Als individu weten we enkel van onszelf zéker dat we bewustzijn hebben. Op enkele solipsisten na denkt iedereen dat andere mensen dit ook hebben. Echt weten kunnen we dit nooit, maar we gaan ervan uit op basis van de gelijkheid van andere mensen met onszelf, en op basis van de innerlijke ervaringen die ze beschrijven. Omdat dieren de menselijke taal niet machtig zijn, is helaas lang gedacht dat ze ook geen bewustzijn hebben, geen pijn ervaren, en dat de emoties die ze lijken te tonen slechts door ons op hen worden geprojecteerd. Pas sinds enkele decennia wordt serieus onderzoek gedaan naar het gedrag en de neurologie van dieren, en worden onderzoekers zich steeds bewuster van de intelligentie en emotionele rijkdom van niet-menselijke wezens. Tegenwoordig zullen nog weinig mensen ontkennen dat dieren bewustzijn hebben, met name als het primaten, dolfijnen, of hun favoriete huisdier betreft.

Als alle dieren bewustzijn hebben, dan zouden insecten en zelfs spinnen (die immers onder het dierenrijk vallen) dat ook moeten hebben. Hun bewustzijn zal natuurlijk onvoorstelbaar anders zijn dan dat van ons, maar dat is niet van belang. Het gaat erom dat er waarschijnlijk een ervaring bestaat die correspondeert met hun materiële aanwezigheid en de prikkels die deze wezens (hoe simpel ook) ontvangen en verwerken. Zelfs de simpelste insecten, planten, schimmels en bacteriën verwerken prikkels om te overleven. Waarom zou daar geen ervaring bij horen, als dat bij ons wel het geval is? Bij welk wezen

ligt de grens van bewustzijn? Bij planten, bacteriën, éencelligen? Bij organische moleculen? En waarom zouden intelligente apparaten, zoals computers, die prikkels ontvangen en verwerken geen bijbehorende ervaring hebben? We kunnen dit niet eens met honderd procent zekerheid zeggen van andere mensen, laat staan van een spin of een computer.

Volgens Spinoza is er geen reden om te denken dat sommige objecten hun eigen bestaan wel ervaren, en anderen niet. Waar materie is, is bewustzijn, het zijn twee kanten van dezelfde medaille. Je kunt het in zijn visie dus ook hebben over het bewustzijn van een steen, een ster, en zelfs dat van het hele universum: de eenheid van alles wat er bestaat. Omdat Spinoza deze eenheid definieert als God, komt het bewustzijn daarvan overeen met het Goddelijke bewustzijn. Wat gebeurt er in deze visie als je sterft? Je lichaam gaat bij het sterven eigenlijk helemaal niet 'teniet', het verdwijnt niet. De materie (of energie) waar je lichaam uit bestond, gaat slechts op in die materie van de rest van het universum. En op dezelfde wijze gaat je bewustzijn op in het bewustzijn van de rest van het universum: het Goddelijke bewustzijn. Dit geldt voor mensen, dieren, en zelfs voor spinnen. Alles wat ontstaat keert uiteindelijk terug naar de bron.

Hoe zou het voelen om deel te worden van het Goddelijke bewustzijn? Dat kun je nu op dit moment al ervaren. Volgens Spinoza is God de eenheid van alles wat er bestaat, en maakt alles, dus ook jezelf, onderdeel uit van God. Ons bewustzijn maakt daarom *nu al* onderdeel uit van het Goddelijke bewustzijn. Je hoeft je er alleen maar bewust van te zijn.

Piet Terhal (1935 - 2020) schreef dit artikel voor het kerstnummer van 2016.

Geloof en verzoening

De laatste maanden zijn in de diensten van de Leidse Studenten Ekklesia onder andere de Joodse schrijvers Martin Buber en Amos Oz aan het woord geweest. Martin Buber kwam op 27 november aanbod in de Adventserie over 'Chassidische vertellingen'. Daarvoor was op 6 november in de serie 'Visies op Jezus' aandacht gevraagd voor het recente boek Judas van Amos Oz. Beide Joodse schrijvers proberen op hun eigen manier bij te dragen aan het geloofsgesprek tussen Joden en Christenen.

Antisemitisme vormt een belangrijk thema in het boek Judas. Amos Oz schetst daarin een denkbeeldige Joodse student, die zich afvraagt wat de historisch werkelijke relatie is geweest tussen Jezus en de enige onder zijn naast-leerlingen, die

rechtstreeks uit Juda afkomstig was, Judas Iskariot. In de evangeliën wordt een beeld gegeven van Judas als verrader van Jezus. Deze verpersoonlijking van de Joodse afwijzing van Jezus is mikpunt geworden onder christenen en heeft mede sterk bijgedragen tot eeuwenlang antisemitisch gedrag uitmondend in de 'Endlösung' onder het Duitse Nazi-regiem. Nog in de jaren vijftig spreekt de liturgische tekst van de Goede Vrijdagviering in de Rooms katholieke kerk over "judaicam perfidiam". Amos Oz schetst daartegenover een beeld van Judas als degene die hartsotchtelijk in Jezus geloofde en hem wilde dwingen tot wonderbaarlijk ingrijpen.

Martin Buber schreef in 1950 in Jeruzalem een boekje onder de titel *Zwei Glaubensweisen*.

Buber vergelijkt daarin het joodse en het christelijk geloof. In het voorwoord spreekt Buber met groot respect over het Nieuwe Testament, dat voor hem – naar eigen zeggen – bijna vijftig jaar een hoofdonderwerp van studie is geweest. Bij de vergelijking van manieren om te geloven benadrukt Buber vooral hoezeer beide verband met elkaar hebben, en hoezeer het Christelijk geloof uit het Joodse geloof is ontstaan.

Doel van het boekje is heel duidelijk een bijdrage te leveren tot een religieuze dialoog tussen Joden en Christenen. Buber bedankt in zijn voorwoord vier christelijke theologen voor hun bijdragen daartoe, waaronder de Zwitserse theoloog Leonhard Ragaz. Over deze laatste schrijft Buber: *Hij heeft het ware gezicht van Israël gezien, ook nog toen de politieke verstrikkingen begonnen waren het voor de wereld onherkenbaar te maken, en hij heeft Israël liefgehad.*

Buber vermeldt daarbij met instemming dat Ragaz een toekomstige, nog onvoorstelbare toenadering verwachtte tussen de kerngemeenschap van Israël en een echte Jezus gemeenschap, niet op joodse of christelijke basis, maar op basis van de boodschap, die Jezus met de profeten deelde, namelijk de ommekeer van de mens en het Koninkrijk Gods.

Als bijdrage tot deze onvoorstelbare toenadering schetst Buber in het boek

uit 1950 het verschil tussen het joodse en christelijke geloof. Hij onderscheidt twee grondvormen van geloof. In het eerste geval wordt de kern van het geloof gevormd door *vertrouwen* in een andere *persoon*. De andere grondvorm van geloof houdt in, dat ik een *zaak* als *waar* beschouw zonder haar te kunnen bewijzen. Dit onderscheid past Buber vervolgens toe op de joods-christelijke relatie.

Maar toen Buber deze woorden in Jeruzalem schreef, was net de Onafhankelijkheidsoorlog achter de rug en werd de pas gestichte staat Israël door Arabische nabuurstaten belegerd. Vele honderdduizenden Palestijnen waren uit hun land gevlucht. Sindsdien lijkt het erop dat Israël en de Palestijnen steeds verder van elkaar weggedreven, en dat hun conflict - ingebed als het thans is geraakt in de regionale problematiek van de deels mislukte Arabische lente - steeds meer onoplosbaar wordt.

Het is dan ook moeilijk tekenen van hoop te vinden in de huidige politieke situatie. Toch tasten Martin Buber en Amos Oz - ieder op zijn manier - naar een heilzame herinterpretatie van het verre verleden met het oog op een bevrijdende toekomst. Kritiek op de huidige politiek kan niet zonder het besef van de noodzaak tot verzoening van onvoorstelbaar kwaad, dat mensen in het verleden werd (en thans nog altijd wordt) aangedaan.

Het lied van ...

Monique Verbout

Monique Verbout is sinds jaar en dag lid van de Schola. Zij schreef dit artikel voor het kerstnummer van 2006 dat als thema had: *Verlangen*.

Nacht van droom en van verlangen...

Nacht van droom en van verlangen
draagt het schemerlicht ternauwernood.
Onuitwisbaar groeit verlossing
in de barensweeën van de tijd.
Onmiskkenbaar moe gedragen
wijkt het duister voor het volle licht.

Dan zingen sterren van de hemel, één voor één
Rivieren dansen de woestijn in, meer dan twee
Wij lopen recht op kronkelpaden naar jou toe.

tekst: Jannet Delver

muziek: Tom Löwenthal

Als je kinderen een snoeptrommel voorhoudt met te veel verschillende soorten, blijven ze eindeloos dralen. Zo was dat met de scholaliederen ook: we konden niet meer kiezen. Alles was mooi, het ene nog mooier dan het andere, en een opschoning was het gevolg. De teksten en muziek van onze scholaliederen roepen op verschillende momenten verschillende emoties op en daarom vind ik het moeilijk om mijn favoriete lied te noemen.

Nacht van droom en van verlangen heb ik in elk geval vaak mogen zingen en ik heb daar beslist veel verschillende emoties bij beleefd. De eerste keer was negen jaar geleden. De IKON maakte opnames die live op televisie tijdens de kerstnachtdienst werden uitgezonden. Ik had nog nauwelijks schola-solo-ervaring en hoewel ik een groot verlangen had om het goed te doen, kan ik u zeggen dat ik 's nachts heel wat andere dromen had dan die waar het lied naar refereert. Het angstzweet brak me uit als ik droomde dat mijn falen onuitwisbaar in mijn bestaan zou voortduren en van verlossing was echt geen sprake. Uiteindelijk kreeg ik het advies om een voor mij rustgevend beeld te visualiseren en dat werd het prachtige wanddoek dat bij ons thuis hangt dat *Het Dubbellied* verbeeldt. Met het beeld van een lied dat de volheid van het bestaan en de realiteit van zoekgeraakte en weer hervonden dagen voor me,

heb ik het lied *Nacht van droom en van verlangen* gezongen.

Daarna heb ik een periode gekend dat het lied mij veel vreugde gaf. Hoopvol gestemd van alle sterren die aan de hemel zingen, rivieren die dansend om mij en mijn gezin heen dwarrelden op kronkelpaadjes en toch rechtop blijven lopend, vond ik het spannend om het gesprek met het mannenkoor aan te mogen gaan en zelf vooral, te mogen blijven dromen en verlangen.

Tot die keer dat ik er blijkbaar genoeg van had. "Nacht van droom en van verlangen", zette ik in en vervolgde direct met de eindzin "wijkt het duister voor het volle licht". Ik was wel klaar met al dat dromen en verlangen en met alle onzekerheid en twijfel die dat ook met zich mee kan brengen. Ik wilde het volle licht en er niet langer op hoeven wachten, omdat ik onmiskkenbaar moe gedragen was. Het vrouwenkoor was in verwarring of ze mijn voortvarendheid moest volgen of mij tot inkeer en kalmte moest brengen en antwoordde gelukkig: "Nacht van droom en van verlangen, draagt het schemerlicht ternauwernood". De droom was gereed.

Het lied roept heel wat in mij op en wat ik er vooral zo mooi aan vind is de geboorte, van steeds opnieuw, het vertrouwen dat rivieren dansend de woestijn in zullen gaan, naar jou, naar mij toe.

Monique van der Gaag verzorgt al enkele jaren elke zondag de liturgische schikking met fraaie bloemen. Zij schreef dit artikel voor het kerstnummer 2018 met als thema: *Goed Nieuws*.

Het botanisch Evangelie

Vorig jaar aan het einde van de zomer kreeg ik een schattig baby-plantje van mijn lievelingstante. Er zaten vier blaadjes aan en een minus-cuul worteltje. Het was een Prikneus. Waarom hij zo heet, weet ik niet. Hij had zichzelf uitgezaaid en groeide heel stoer tussen haar tegels. Zijn moederplant bloeide met bloemetjes in zo'n felle kleur roze, dat die bijna pijn deed aan mijn ogen. Het blad en de stengels waren grijs, maar dat hoorde zo.

Zomer

Ik nam Prikneusje mee naar huis. Daar zette ik hem in de volle zon. Elke dag ging ik hem even groeten en dan gaf ik ook een beetje water. Prikneus groeide als kool. Hij werd niet twee keer, maar vier keer zo groot. Deze zomer kwam hij twee keer in bloei. Hij verwende me met meer dan vijftig roze bloemetjes, die ik later als zaaddoosjes dankbaar plukte. Inclusief vier grote, griezelige oormurmen. Die liet ik later weer vrij. De buurman van Prikneus werd Zilver-blad. Die kwam ook als een hummeltje in mijn tuin. Zilverbladje groeide uit tot een kolossale plant. Tot mijn verrassing bloeide hij met lieflijke gele bloemetjes. Mijn Zilverblad kocht ik voor een habbekrats in zo'n tuincentrum, waar je uren in kunt dwalen. En zelfs koffie kunt drinken. Om de vaste planten was het me te doen. Die stonden buiten. Regen druppelde gestaag neer op de bakken met geverfde heide. Alsof de natuur niet mooi genoeg is?

Herfst

Nu de zomer voorbij is, komen de bessen in alle kleuren van de regen-boog. Wat een troost tegen de grijze dagen! Ik was het me nooit zo bewust. Maar nu ik beter kijk, zie ik witte bessen, gele, oranje, rode, roze en zelfs paarse. Callicarpa is de naam. Aangenaam! Blauwe bessen niet gezien,

behalve misschien in het diepvriesvak van de buurtsuper. En dat de bomen mooi zijn in hun herfststooi, dat wist ik wel. Tot half november stonden ze nog in blad. In rood, in geel en in groen. Maar nu? Ik zie dat de maan schijnt door de bomen. Avond na avond. Sinterklaas is allang gekomen en ook alweer vertrokken. Het wachten is nu op de komst van het Kerstkind... En op de lage rode tulpjes, die dan te koop zijn. Niet eens zo duur. Ze liggen in een doos. Open en bloot. En narcissen in pot. Hyacinten. Zo haal ik het voorjaar in huis. Kunstmatige lente. Maar hoe staat het met mijn tuin?

Winter

Als het buiten koud is en mijn adem een wit wolkje wordt, dan mis ik de bloemenpracht van de lente en zomer het meest. De aarde ziet er donker uit. Niets bloeit. Of toch? Wat zie ik daar vanuit mijn ooghoek? Mijn Helleborus. Ook een geschenk van mijn tante. En daar, dat polletje gras? Het is geen gras, vooral laten staan, zo waarschuwde een tuinman. Het is het groen van de Oude Wijfjes. De wat? Het is een voorjaarsbloeier met witte bloempjes. En dan die groene sprietjes her en der? Dat zijn mijn eigenzinnige Blauwe Druifjes. Ze komen al boven de grond. Mag niet. Het is nog veel te koud. En te vroeg, vind ik. Maar daar trekken ze zich niets van aan. Ze kunnen ertegen. En dat maakt me blij. Onder het bladerdek rusten de Afrikaanse Lelie's. En ook mijn Rode Valeriaan, mijn oranje Vuurpijl en de Eendagsbloem. Ik zie ze niet, maar ze zijn er wel. In het diepst van de winter, wanneer de natuur doods lijkt, blijkt er toch van alles te gebeuren. Dat is de kracht van het 'Botanisch Evangelie'. Als dát geen goed nieuws is?

Hooglandse Vieringen

Iedere zondag om 12.00 uur in de
Hooglandse kerk, Nieuwstraat 20a, Leiden

Iedere woensdag is de liturgie voor de daaropvolgende zondag te vinden op de site van www.ekkesialeiden.nl

De vieringen zijn **online** te volgen op het YouTube-kanaal van de Ekklesia. Ze zijn ook achteraf te zien. Ook blijft het mogelijk te luisteren op: www.kerkomroep.nl

OVERZICHT (zie de website voor actuele informatie)

Kerstmis

vr 24 december *	Kerstviering , thema: <i>Hoop en verwachting</i>	Henk Schouten
za 25 december **	Kerstochtend met kinderen en jongeren	Christiane van den Berg
zo 26 december	géén viering	

Gelijkenissen bij Lukas

zo 2 januari	<i>De zaaier</i>	Lukas 8: 5-15)	Japke van Malde
zo 9 januari	<i>Mosterdzaadje en zuurdesem</i> (Lukas 13: 18-20)		Henk Schouten
zo 16 januari	<i>De verloren zoon</i>	Lukas 15: 11-32)	Marcel Poorthuis
zo 23 januari	<i>Verloren bezit</i>	Lukas 15: 1-10)	Rob van Waarde
zo 30 januari	<i>Farizeeër en tollenaar</i>	Lukas 18: 9-14)	Karin van den Broeke

Regenboogviering

zo 6 februari			Heleen Zorgdrager
---------------	--	--	-------------------

Dogma's

zo 13 februari	<i>Zonde</i>		Rob van Waarde
zo 20 februari	<i>De maagdelijkheid van Maria</i>		Maria Draaijers
zo 27 februari	<i>Transsubstantiatie</i>		Jan Delhaas

* De opname van deze viering is via de website te zien vanaf 19 uur

** Voor deze viering graag opgeven met hoeveel personen u wilt komen via www.ekkesialeiden.nl

Cor van Bree

De zondagen in januari zijn aan gelijkenissen bij Lukas gewijd. Dat lijkt een niet erg originele thematiek: de gelijkenissen zijn in de afgelopen jaren immers al verschillende keren aan de orde geweest. De keuze valt nu echter op gelijkenissen die niet of nog niet zo vaak aan de beurt zijn geweest.

Waarom (2 januari) is de zaaier zo kwistig met zijn zaad dat het ook terecht komt waar het geen wortel kan schieten? Hij had er weliswaar geen handel mee bedreven maar het talent toch keurig in een doek bewaard?

Is het wel eerlijk (16 januari) dat de zoon die een liederlijk leven heeft geleid, een feestmaal krijgt, zijn oppassen de oudere broer niet? In deze dienst is prof. dr. M.J.H.M. Poorthuis, hoogleraar interreligieuze dialoog aan de Universiteit Tilburg, onze gast.

Is het verstandig (23 januari) dat je

negenennegentig schapen in de steek laat om het ene schaap dat verloren is geraakt, op te sporen? Of die ene drachme op te zoeken en de negen andere onbeheerd achter te laten?

En is het (30 januari) niet ergerniswekkend dat een zondige tollenaar boven een onberispelijk levende Farizeeër wordt gesteld? Het zal boeiend zijn om te horen welke kant de voorgangers in hun uitleg op zullen gaan.

Eén dienst is nu nog niet genoemd, die van 9 januari: 'mosterdzaadje en zuurdesem'. Er is in beide gevallen nauwelijks sprake van een verhaal; de gelijkenis nadert hier de metafoor: het mosterdzaadje dat een grote boom wordt, het zuurdesem dat de meel doortrekt, zijn beelden voor het Koninkrijk van God. Ook logion 20 van het Thomasevangelie en de parabel van Jotam in Richteren (Rechters) 9: 7-15 worden in de beschouwingen betrokken. In deze dienst zal Henk Schouten ook twee kleinkinderen dopen.

Op 6 februari hebben we volgens de Ekklesiaditraditie de Regenboogviering. Voorganger is onze oud-pastor Heleen Zorgdrager, nu hoogleraar systematische theologie en genderstudies in Amsterdam.

De drie daarop volgende diensten maken het laatste deel van de serie *dogma's* uit. De eerste dienst (13 februari) gaat over 'zonde'; is dat alleen maar 'verkeerd doen' of is er meer aan de hand?

In de tweede (20 februari) komt de maagdelijkheid van Maria ter sprake: Jezus is 'geboren uit de maagd Maria'. Letterlijk op te vatten of symbolisch?

De derde dienst (27 februari) gaat over de transsubstantiatie, het katholieke dogma dat tijdens de consecratie brood en wijn onzichtbaar in lichaam en bloed van Christus veranderen. Een rationalistisch hersenspinsel of kunnen we er toch iets mee?

Liturgische schikkingen

Sinds de eerste lockdown van maart 2020 maakt Monique van der Gaag wekelijks een bloemstuk, dat past bij het thema en de liturgie van de viering. De gebeden en gezangen vormen een bloemrijke inspiratiebron voor haar: een bloem is niet zomaar een bloem, maar heeft een betekenis.

Bent u nieuwsgierig naar wat er deze week weer op de liturgische tafel staat, dan kunt u de foto en de **floriografie** - de symbolische uitleg over de bloemen - vinden:

<https://www.ekkesialeiden.nl/liturgische-schikkingen>

In de kerk ligt de uitleg op papier bij de schikking.

ABRAHAMCYCLUS

Tien liederen over het leven van Abraham

Teksten:
Huub Oosterhuis

Muziek:
Antoine Oomen

Uitvoerenden:

- Heleen Oomen
- Mark Walter
- Antoine Oomen
- Alex van Heusden

mezzosopraan
bariton
piano
gesproken woord

zondag 21 november 2021 | 16.00 uur
Hooglandse kerk, Leiden, Nieuwstraat 20a
toegang vrij; vrijwillige bijdrage via qr-code

Nu te horen en te zien!

Op zondagmiddag 21 november was er, op uitnodiging van de Ekklesia Leiden, een uitvoering van de 'Abrahamcyclus': tien gedichten van Huub Oosterhuis over Abraham, Isaäk, Ismaël, Sara en Hagar, getoonzet door Antoine Oomen.

Mezzo-sopraan Heleen Oomen en bariton Mark Walter zongen met Antoine Oomen aan de vleugel de liederen onder de Abrahamcyclus.

Tussen de liederen door gaf Alex van Heusden een toelichting op de fragmenten uit het bijbelboek Genesis, zoals door hem en Huub Oosterhuis vertaald.

U kunt de uitvoering zien op:

<https://www.youtube.com/watch?v=yQMmNnpcExM&t=5s>

Het bijbehorende programmaboekje met de liedteksten kunt u vinden op:

<https://www.ekkesialeiden.nl/wp-content/uploads/2021-11-programma-concert-Oomen.pdf>

Hebt u van dit nummer genoten?
Of hebt u zich geërgerd?
Of wilt u in gesprek met een auteur?
Geef het op bij de redactie:
hn@ekkesialeiden.nl

VOLGEND NUMMER

Het **maartnummer** van de Hooglandse Nieuwe zal verschijnen op:

zondag 20 maart 2022

Het thema is: Nieuw begin

Dit zal het eerste nummer zijn dat voornamelijk digitaal zal worden uitgebracht (zie pagina 19).

Wilt u voor dit nummer een stukje insturen? Dat kan nog steeds!

U kunt maximaal 600 woorden gebruiken. Een foto erbij wordt op prijs gesteld.

Kopij uiterlijk inzenden op **zondag 6 maart** naar:

hn@ekkesialeiden.nl

Lucie Pufkus

Taalles op Rap 100

Het is zaterdagochtend 11 uur, de taalles is net afgelopen. Ik zit met Anas Zaheraldin en zijn vrouw Rimona Aboukhair om de tafel op Rapenburg 100. Ze vinden het leuk dat er een stukje over hen in de Hooglandse Nieuwe komt en ze hebben veel verhalen te vertellen!

Vertel eens iets over jullie zelf en je gezin.

'We komen uit Syrië, uit de stad as-Suwayda.

Wat vinden jullie hier mooi?

Alle mensen zijn aardig en behulpzaam, de natuur is mooi en groen en ze houden van de frisse lucht: In Syrië staan veel fabrieken in of vlakbij de stad, hier gelukkig er buiten.

En wat vinden jullie niet zo mooi?

Veel regen!!! De moeilijke taal en het dure OV: als het gezin naar familie in Utrecht wil met de trein, en terug, kost dat 100 euro!

Hoe kwamen jullie bij de Ekklesia terecht?

Ze bezochten al snel het buurthuis, waar de beheerder hun vertelde over taalles bij de Ekklesia. Ook de kinderen bezochten in het begin de Ekklesia elke zondag en hadden zo contact met andere kinderen, de docent heette Sergio.

Nu zijn ze dagelijks bezig met allerlei activiteiten. Vrijdag koken ze in het buurthuis, waar ouderen voor vijf euro kunnen eten. Twee dagen per week bezoeken ze de taalschool en behalve de les op zaterdag ook een gespreksgroep in het buurthuis. Daarnaast komt er ook een taalcoach thuis en ten slotte doen ze bijna dagelijks aan wandelen of hardlopen!

O ja, en ze voeden hun kinderen op, die nu 15 en 18 jaar zijn en ook druk bezig zijn met school, sporten en muziek. Hun droom? Hun zoon wil tandartsassistent worden, hun dochter psycholoog.

De stad en de streek liggen ten zuiden van Damascus en ongeveer 50 kilometer van de grens met Jordanië.'

Anas werkte onder meer als kok en als taxi-chauffeur, Rimona deed het huishouden en zorgde voor de kinderen.

In 2018 kwam eerst Anas naar Nederland en woonde bijna een jaar in het AZC in Hoogeveen. Hij had zo vaak mogelijk contact met zijn gezin, maar door de gebrekkige elektriciteit in as-Suwayda konden ze een keer een maand lang niet met elkaar praten. Hij was vreselijk ongerust.

Gelukkig kon Rimona met hun twee kinderen na negen maanden hier komen en vrij snel kregen ze een flat in Leiden.

Waarom kozen jullie voor Nederland?

Een neef van Anas woonde al langere tijd in Nederland en was er erg over te spreken, ook hadden ze gelezen dat het een goed en mooi land was.

Ten slotte vertellen ze over de gemeenschap waar ze deel van uit maken: de Druzen. Deze gemeenschap vormt drie procent van de bevolking van Syrië en woont voornamelijk in Syrië, Israël, Libanon en Jordanië. In Nederland wonen honders à tweehonderd Druzen, schat Anas. Hun diensten zijn op donderdagavond in de Kahlwat, een tempel met een vijfpuntige ster in vijf kleuren er bovenop. Geen oproep tot het gebed, geen ramadan. Tijdens de diensten bijzondere kleding en in het dagelijks leven vrijheid in keuze van kleding en wel of geen hoofddoek. Voor mij onbekend en heel interessant om meer over te leren, googel het eens!!

En hun droom voor de toekomst?

Eerst inburgeren en een Nederlands paspoort en dan een eigen restaurant openen!

Ik kom er eten!

Kunstadventkerstproject / Kindernevendienst

- project van de Kunstcommissie

Een impressie van de kunstuitingen van de kinderen en van professionele kunstenaars die de kinderen in de kindernevendienst begeleiden bij de verbeelding van de kerstvertelling. In de kindernevendienst wordt het verhaal van *De fluit van David* verteld dat in de kerstochtendviering wordt opgevoerd. Kinderen hebben sterren gekleed, portretten van bijv. koningen geschilderd, hoofddeksels gemaakt. Ook jongeren zullen bijdragen aan de kerstviering mede naar aanleiding van een bezoek aan de tentoonstelling *If things grow wrong: oplossingen voor groeiverslaving* in de Lakenhal.

Op de foto's o.a. werk van Monaf Alkhatee, Iara Franseco Pedro, Mieke Bakker

Feddema actueel (2018)

Hans Feddema schrijft sinds een jaar of tien een column in de Hooglandse Nieuwe. Deze column schreef hij in het kerstnummer van 2018 dat als thema had: *Goed Nieuws*.

Decemberfeesten

Hans Feddema

December kent twee tradities waar Nederlanders nogal aan gehecht zijn. Ik bedoel het mooie kinderfeest St.-Klaas en kerstmis, dat in mijn perceptie vooral een feest van de liefde en/of van het innerlijk licht is. Bij beide zien we ook dat men graag in familieverband bijeen wil zijn.

Ik schrijf deze column eind november, toen polarisatie over ‘Zwarte Piet’ nogal troef was, zo niet hoog opliep, en leidde tot pro-en antidemonstraties. Dit alles doordat een deel van Nederland pijn voelt bij de traditie in de huidige vorm en een ander deel er koste wat kost onveranderd aan vast wil houden. De pijn ligt in het feit dat ‘Piet’ niet alleen de knecht van Sint speelt, hoe olijk ook, maar door zijn zwarte huidskleur tevens het ‘knechtschap’ van de gekleurde mens in de voormalige Nederlandse koloniën symboliseert. Compassie ligt, zeker in het licht van onze geschiedenis, dan in de lijn, maar meevoelen met die pijn bleek niet-temin niet gemakkelijk voor vele Nederlanders, waarvan een deel zelfs niet open stond voor een compromis als bijv. een roetveeg in het gezicht van ‘Piet’.

Wat hiervan te denken, nu er in ons land al zoveel populisme en cynisme rondwaart, met negatieve energie tot gevolg – onze woorden en gedachten hebben nu eenmaal een groter effect dan we denken. In Frankrijk zien we nu met de ‘gele hesjes’ zelfs een soort opstand van de gewone man, in casu tegen de op zich nodige klimaatmaatregelen van de regering-Macron.

Gelukkig kwam er in Nederland recent wel een deal op basis van moraliteit tot stand tussen de NS en de nabestaanden van de joodse Nederlanders die met de spoorwegen in opdracht van de nazi's naar kamp Auschwitz werden vervoerd. Los daarvan lijken luisteren naar elkaar en broederschap in de samenleving niet erg groot. Antisemitisme is zelfs weer aan het opkomen, blijkt uit onderzoeken. Is er ook sprake van sluimerend racisme bij ons? Het lijkt er op, al dan niet versterkt door de emotie waarin sommigen in de media hun pijn over ‘Zwarte Piet’ verwoorden. Gandhi zei ooit: ‘Mijn grootste succes was dat de Britten die ik nogal heb weerstaan, mijn land verlieten als vrienden’. Zijn strategie was inderdaad meer die van de liefde dan van de haat. Nederland beëindigde z'n koloniaal bewind in Indonesië via een oorlog, een ‘politie actie’ genoemd. ‘Erkenning van onze ooit in de jeugd opgelopen en daarna verdrongen schaduwen is al heling’ is een uitspraak van de grote Carl Gustav Jung. De polarisatie over ‘Zwarte Piet’ noopt ons wellicht om helend wat te gaan werken aan onze eventuele koloniale trauma's, zeker als daardoor snel sluimerend racisme wordt opgeroepen.

Misschien dat de broederschap, zoals kerstmis die symboliseert, in deze tijd een extra impuls krijgt. Die bleek zo'n tweeduizend jaar terug en ook in 1795 (één der leuzen in ‘Parijs’) niet alleen erg nodig, maar naar het lijkt ook nu in deze tijd van globalisering en frequent contact tussen verschillende culturen en tradities.

Bericht van de redactie

De HN is primair opgezet als blad ter informatie. In de loop der jaren zijn daarnaast de thema-artikelen kenmerkend geworden voor de HN.

Wij zien dat de meeste informatie de leden nu bereikt via de website en de nieuwsbrieven. Algemene informatie (bijv. over de vieringen) wordt op de website gezet; informatie over personen (bijv. overlijdensberichten) staan in de nieuwsbrieven die aan de leden worden verzonden. Het is daarom niet nodig of niet toegestaan (AVG) die informatie in de HN te herhalen. De HN zal daardoor wat dunner worden. Wij willen de nadruk leggen op de thema-artikelen. Om de kwaliteit daarvan te waarborgen zullen we de verschijning terugbrengen van zes keer naar vier keer per jaar.

HN gaat digitaal

Het drukken van de HN in de gebruikelijke oplage is een te zware belasting gebleken voor de printer op Rap 100. In overleg met het bestuur van de Vereniging Ekklesia Leiden is daarom besloten zoveel mogelijk over te gaan op een digitale verspreiding van het blad. Het drukken op papier kan zodoende beperkt blijven tot exemplaren voor de betalende postabonnees. Daarom zal de HN vanaf het eerste nummer van 2022, dat zal verschijnen in maart, digitaal worden uitgebracht. Een pdf is dan te downloaden en te lezen via een link in de nieuwsbrief en op de website. Daaraan zijn geen kosten verbonden.

Postabonnementen

De keuze voor een postabonnement blijft bestaan. De werkelijk kosten van drukken en bezorging worden dan in rekening gebracht. Het jaarabonnement van 20 euro dient vooraf te worden betaald.

Vier nummers per jaar

De HN zal vanaf 2022 vier keer per jaar verschijnen. De informatie uit de nieuwsbrieven en van de website zal niet in de HN worden opgenomen. De nadruk zal liggen op de thema-artikelen en de rubrieken.

Wij realiseren ons dat de omslag van papier naar digitaal een behoorlijke verandering zal betekenen voor veel lezers. Maar wij hebben gemeend in een wereld met een toenemende digitalisering deze stap te kunnen zetten.

Rob van den Boom

De Poolse dichteres Wisława Szymborska ontving in 1996 de Nobelprijs voor Literatuur. En terecht, haar poëzie is van een aparte schoonheid. Géén hoogdravende zinnen of ingewikkelde woorden, nee, in gewone taal weet zij je te ontroeren, aan te zetten tot overdenking. De 'ziel' is zo'n moeilijk concept waar eindeloos over gesproken of over gedacht is. De meningen verschillen of de ziel wel echt bestaat of niet. In dit gedicht geeft zij haar eigen invulling aan de ziel.

ENIGE WOORDEN OVER DE ZIEL

Een ziel heb je nu en dan.
Niemand heeft haar ononderbroken
en voor altijd.

Dagen en dagen,
jaren en jaren
kunnen zonder haar voorbij gaan.

Soms verwijlt ze alleen in het vuur
en de vrees van de kinderjaren
wat langer bij ons.
Soms alleen in de verbazing
dat we oud zijn.

Zelden staat ze ons bij
tijdens slopende bezigheden
als meubels verplaatsen
en koffers tillen
of een weg afleggen op knellende schoenen.

Bij het invullen van formulieren
en het hakken van vlees
heeft ze doorgaans vrij.

Aan een op de duizend gesprekken
neemt ze deel,
maar zelfs dat is niet zeker,
want ze zwijgt liever.

Wanneer ons lichaam begint te lijden en lijden,
verlaat ze stilletjes haar post.

Ze is kieskeurig:
ze ziet ons liever niet in de massa,
walgt van onze strijd om maar te winnen
en van ons wapengekletter.
Vreugde en verdriet

zijn voor haar geen twee verschillende gevoelens.
Alleen als die twee zijn verbonden,
is ze bij ons.

We kunnen op haar rekenen
wanneer we nergens zeker van zijn,
maar alles willen weten.

Wat materiële zaken betreft
houdt ze van klokken met een slinger
en van spiegels, die vlijtig hun werk doen,
ook wanneer niemand kijkt.

Ze vertelt niet waar ze vandaan komt
en wanneer ze weer van ons verdwijnt,
maar lijkt zulke vragen beslist te verwachten.

Het ziet er naar uit
dat net als wij haar
zij ons ook
ergens voor nodig heeft.

Wisława Szymborska
(1923 - 2012)

uit de bundel *Het moment* (2002)
Uit het Pools vertaald door
Gerard Rasch
Uitg. Meulenhoff